

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

**СЛОВНИК-ДОВІДНИК
З КУРСУ «ФІЛОСОФІЇ»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ 2, 3, 4 КУРСІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ

Дніпропетровськ УДХТУ 2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

**СЛОВНИК-ДОВІДНИК
З КУРСУ «ФІЛОСОФІЇ»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ 2, 3, 4 КУРСІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
ДЕННОЇ ТА ЗАОЧНОЇ ФОРМ НАВЧАННЯ

Затверджено на засіданні
кафедри філософії.
Протокол № 8 від 11. 06. 2013

Дніпропетровськ УДХТУ 2014

Словник-довідник з курсу „Філософії” для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл. А.Г. Чичков, О.М.Башкеєва, О.М. Патеріло. - Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2014.- 20 с.

Укладачі:

А.Г. Чичков, канд. філос. наук

О.М.Башкеєва, канд. філос. наук

О.М. Патеріло

Відповідальний за випуск: А. Г. Чичков, канд. філос. наук

Навчальне видання

Словник-довідник з курсу „Філософії” для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання

Укладачі: ЧИЧКОВ Анатолій Григорович,

БАШКЕЄВА Олена Миколаївна,

ПАТЕРІЛО Олег Миколайович

Авторська редакція

Підписано до друку . Формат 60x84 1/16. Папір ксерокс. Друк різнограф.
Ум.-друк. акр. . Обл.-вид. акр. . Тираж 100 прим. Зам. № .
Свідоцтво ДК №303 від 27.12.2000.

ДВНЗ УДХТУ, 49005, м. Дніпропетровськ-5, просп. Гагаріна, 8.

Видавничо-поліграфічний комплекс ІнКомЦентру

У навчально-методичному словнику-довіднику з курсу „Філософії” на допомогу студентам 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання, визначені тематика курсу, ключові поняття до кожного розділу та словник основних філософських понять і категорій.

Філософія як фундаментальна дисципліна, згідно державних стандартів вищої освіти в Україні, є обов’язковою для вивчення студентами всіх факультетів та форм навчання, адже в сучасних умовах все більше зростають вимоги до знань студентів у галузі суспільно-гуманітарної підготовки.

Оволодіння конкретно науковими знаннями також є необхідною умовою зростання рівня освіченості та культури фахівця будь-якого профілю, якщо ці знання спираються на систему філософсько-світоглядних ідей і цінностей особистості.

Ґрунтовно засвоєний навчальний курс „Філософії” сприятиме студентам у глибшому розумінні та належній систематизації знань з релігієзнавства, психології, соціології, політології, права тощо.

Вивчення філософії покликане сприяти становленню у суспільстві духовного клімату взаєморозуміння, поліпшенню міжособистісних відносин та гармонізації людських стосунків у сфері комунікації та діалогу, утвердженню соціальної стабільності в суспільстві.

Словник основних філософських понять

Абсолютне та відносне – діалектично взаємопов’язані філософські категорії. Абсолютне – безумовне, незалежне, безвідносне, самостійне. Відносне – релятивне, рухливе і характеризує явище в його відношеннях та зв’язках з іншими явищами, в залежності від них. Прикладом абсолютного є матерія (субстанція). Конкретні ж форми та стани матерії залежні від часу, вони конечні, відносні.

Абстракція, абстрагування – формування образів реальності (уявлень, понять, суджень) в процесі уявного виділення певних властивостей та відношень предметів і одночасно відвернення від інших їх властивостей та відношень. Абстракція дає можливість виявити та розглянути в чистому вигляді основні, головні, суттєві властивості предметів та закономірності їх розвитку, пояснити поведінку.

Агностицизм – напрям у філософії, прибічники якого заперечують повністю або частково можливість пізнання сутності світу. Основні аргументи агностиків – відсутність можливості вийти за межі відчуттів, суб’єктивності знаково-символічного характеру пізнання, неможливість співвіднесення з об’єктом вивчення для перевірки істинності знань.

Аксіологія – (від ахію - цінність, logos - слово, вчення) - один з наймолодших розділів філософії. Як самостійна філософська наука аксіологія з’явилася лише наприкінці ХІХ ст., хоча судження про різні види цінностей - про благо, доброту, красу, святість тощо - зустрічаються й у класиків античної філософії, і в теологів середньовіччя, і в мислителів Відродження, і у філософів

Нового часу, однак узагальнюючого уявлення про цінності і про закономірності їх прояву в різних конкретних формах у філософії не було до середини ХІХ ст. Головне завдання аксіології – показати, як можлива цінність у загальній структурі буття і яке її відношення до фактів реальності.

Аналіз – спосіб мисленого або реального розділення об’єкту пізнання на його складові елементи з метою виявлення його структурних елементів і відношень між ними.

Аналогія – форма умовиводу, коли на підставі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їхню подібність за іншими ознаками.

Анімізм – віра в реальне існування душі та духів, від яких залежать істоти та предмети навколишнього світу. Анімістичні уявлення – невід’ємний елемент релігійної свідомості.

Антиномія – очевидна суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою можна логічно довести в даній системі. Іммануїл Кант вважав, що розум людини не може вийти за межі чуттєвого досвіду та пізнати “річ-у-собі”, а тому впадає в протиріччя.

Античний – давньогрецький або давньоримський (культура, мистецтво, суспільний лад тощо).

Антропогенез – дослідження засобами палеоантропології, археології та історії процесу виникнення та розвитку людини.

Антропологія – наука, що вивчає походження людини й еволюцію фізичної організації людини та її рас.

Антропоморфізм – наділення тварин, рослин і явищ неживої природи люськими властивостями; властиве багатьом релігіям уявлення про божество в людській подобі.

Антропосоціогенез – наукова концепція, прибічники якої вважають, що визначальними чинниками появи людини розумної є суспільно-трудова діяльність людей, що обумовила розвиток культури та тілесної організації людини. У походженні людини та її наступному розвитку вбачають єдність біологічного та соціального.

Антропоцентризм – концепція згідно якої людина є центром і вищою метою всесвіту. Крім телеологічного тлумачення існує уявлення про людину як царя природи, яку як ворожий хаос слід підпорядкувати розуму, порядку, цивілізації. Становлення європейської цивілізації стимулювалось значною мірою ідеями антропоцентризму.

Апологетика – розділ християнської теології, завданням якої є обґрунтування і захист християнського віровчення.

Апостеріорі – в теорії пізнання знання, що набувається через досвід.

Апріорі – в теорії пізнання знання, що наявні в свідомості й пердують досвіду.

Аскетизм – моральний принцип, за яким людина шляхом самозречення й відмови від земних благ прагне досягти релігійного чи морального ідеалу.

Атрибут – необхідна, істотна, невід’ємна властивість предмета чи явища, напр., рух – атрибут матерії.

Біогенез – одна з теорій виникнення життя на Землі, згідно з якою зародки живих істот були занесені на Землю з інших небесних тіл (теорія панспермії).

Біосфера – єдність земної кори, гідросфери та атмосфери, населених живими організмами.

Біхевіоризм – напрям у психології, який визнає своїм предметом не свідомість людей, а їх поведінку як реакцію на зовнішні подразнення.

Бог – у релігії надприродна істота як творець і прамислитель; об'єкт релігійної віри і поклоніння.

Богослов'я – теорія релігії, система знань, спрямована на теоретичне обґрунтування, тлумачення та виправдання релігійних вчень та догматів.

Буття – категорія філософії, в якій відображено спільну всім речам властивість бути; існування як у матеріальному, так і духовному світі.

Верифікація – спосіб встановлення істини шляхом відповідності чи невідповідності відчуттям

Взаємодія – філософська категорія, що відображує процеси впливу, обумовленості, зміни стану, взаємопереходи, а також породження одним явищем іншого. Взаємодія проявляється безпосередньо чи опосередковано, у зовнішньому чи внутрішньому відношенні та зв'язках.

Взаємозв'язок – важливе поняття філософії та науки, що встановлює принцип всезагального взаємного зв'язку предметів та явищ і виступає універсальним засобом існування явищ дійсності, згідно якого виникнення та зміна одних залежить від інших.

Відносна істина – неповні, неточні, приблизні знання про об'єкт.

Відродження – соціальний та духовний рух у Європі XIV – XVI ст., спрямований на відродження античної культури, проти культури середньовіччя.

Відчуття – відбиття властивостей речей об'єктивного світу, які виникають внаслідок їх впливу на органи чуттів та збудження нервових центрів кори головного мозку – психічний процес, результатом якого є відображення окремих властивостей предметів і явищ безпосередньо за допомогою органів чуття.

Віра – поняття, що характеризує світоглядну позицію і психологічну установу особистості, один з орієнтирів людської діяльності. Віра проявляється у прийнятті певних тверджень, ідей (релігійних, наукових, філософських, політичних тощо), у впевненості у своїх можливостях, у довірі до інших людей. У залежності від установок суб'єкта віра може мати як творчий, конструктивний, так і догматичний, консервативний, деструктивний характер. У історії філософії й психології розрізняють три різновиди віри: емоційна, інтелектуальна, вольова.

Волонтаризм – напрям філософії, що визнає волю першоосновою і творцем всього існуючого; здійснення влади й управління суб'єктивно-вольовими методами.

Всесвіт – весь навколишній світ, нескінченний у просторі і часі, різноманітний у формах і проявах.

Галактика – космічна система, що включає в себе понад 100 млрд. Зірок, а також газо-пилові туманності, пов'язані між собою силою всесвітнього тяжіння.

Гармонія – впорядкованість та узгодженість зв'язків між складовими елементами і частинами і цілим.

Гедонізм (грец. hedone - насолода, задоволення) - філософсько-етичне вчення, за яким найвищим благом і метою життя людини є насолода.

Генезис (грец. genesis - виникнення, зародження) - поняття, що виражає як момент походження, виникнення предметів і явищ, так і процес їх закономірного розвитку.

Герменевтика – це напрям у сучасній філософії, що досліджує теорію і практику тлумачення, інтерпретації та розуміння текстів. Герменевтичне коло вказує на циклічний характер розуміння, невіддільність розуміння текстів від саморозуміння інтерпретатора, а також на відкритість та незавершеність інтерпретації, її опосередкованість знаками та символами. Можна виділити три рівні можливості розуміння – семантичний, рефлексивний, екзистенційний. За конфліктом інтерпретацій криються різні варіанти екзистенції. Тому єдиної теорії інтерпретації бути не може.

Гілозоїзм (грец. hyle - речовина, матерія і zoo - життя) -філософське вчення, за яким здатність відчувати нібито притаманна всій матерії. Термін «гілозоїзм» запроваджено в XVII ст.

Гіпотеза – науково обгрунтоване припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, вимагає перевірки досвідом або підтвердження фактами для того, щоб стати достовірною науковою теорією.

Глобальний – такий, що поширюється на всю земну кулю; всесвітній; всебічний, повний; загальний, універсальний

Гносеологія – або вчення про пізнання, розділ філософії, в якому вивчається процес пізнання, його походження, основи, структура та наслідки, досліджується відношення суб'єкта до об'єкта. Суттєве у гносеології питання про відношення думки про світ до самого цього світу.

Громадянське суспільство – сукупність неполітичних соціальних (сімейних, станових, національних), економічних, професійних та ін. відносин і організацій, що спираються на законодавство і захищають індивідів від свавілля держави. Ідеал цивілізованого суспільства – громадянський контроль над державою.

Гуманізм – система поглядів, згідно з якими вищою цінністю проголошується людина та її право на свободу, щастя й розвиток і прояв своїх здібностей; ідейний напрям культури епохи Відродження.

Гуманітарний – такий, що стосується людського суспільства, людини, її культури.

Дедукція – логічний метод, за яким на основі загального істинного твердження виводиться нове істинне твердження, що стосується окремих предметів та їх сукупностей.

Деїзм – релігійно-філософське вчення, згідно з яким Бог виступає першопричиною і першопочатком світу, але не втручається в розвиток природи і суспільства.

Деконструкція - особлива стратегія стосовно тексту, яка включає в себе одночасно і його «деструкцію», і його реконструкцію.

Деміург – у давньогрецькій ідеалістичній філософії (Платон) – божество як творець світу; творча сила, творець.

Демократія (грец. *demokratia* - народовладдя) - форма державного устрою, що характеризується наявністю представницьких установ і участю народу в управлінні державою.

Детермінізм – філософське вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ матеріального та духовного світу, наявність причини у кожному процесі, її проявлення через різні форми випадковості.

Дефініція – логічне визначення змісту певного поняття.

Діалектика – вчення про розвиток, його універсальний характер, внутрішні протиріччя речей як джерела їх розвитку; вчення про загальний характер зв'язку, який визначає цілісний, системний характер світу.

Діалектичний метод – філософський метод, який полягає у визнанні загального зв'язку і розвитку явищ, джерелом яких є суперечності.

Діалог (грец. *dialogos* - розмова, бесіда) - форма мовно-мислительної комунікації, в якій схрещуються два чи більше різноспрямованих потоки думок з метою з'ясувати спільні точки взаємопорозуміння та окреслити їх розбіжності.

Дійсність – все те, що має реалію, наявне буття.

Догмат – в теології положення релігійного віровчення, що затверджені вищою церковною інстанцією і визнаються як вищі, абсолютні й незаперечні істини.

Дуалізм – філософське вчення, яке визнає матерію і свідомість у вигляді двох, незалежних одна від одної, паралельно співіснуючих основ.

Дух – поняття, що означає творче першоначало організації та розвитку світу. При цьому дух може виступати як поняття (панлогізм), як субстанція (пантеїзм), як особистість (теїзм, персоналізм).

Душа – синонім терміна психіка; сукупність психічних і моральних якостей людини.

Еволюція – одна з форм руху, розвитку у природі й суспільстві – безперервна, поступова кількісна зміна, на відміну від революції – докорінної зміни, переходу одного з якісного стану в інший.

Ейдос – у давньогрецькій філософії вид, образ і прообраз речі; ідея.

Екзистенціалізм – філософська течія ХІХ-ХХ ст., що висуває на перший план абсолютну унікальність існування людини та її переживання, внутрішнє буття людини, вказує на безодню буття, непомітну в перебігу повсякденних справ.

Експеримент – науковий дослід, спостереження за досліджуваним явищем у штучно встановлених умовах

Емпіризм – напрям в теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід за початкове знання та вважає, що зміст знання може розумітись як опис цього досвіду, або зводиться до нього.

Епікуреїзм – моральне вчення, що виходить із етичних ідей давньогрецького філософа Епікура, за яким найвищі моральні чесноти досягаються у стані блаженства.

Естетика – філософська дисципліна про закономірності художнього освоєння людиною світу, про сутність та форми творчості по законах краси.

Етика – філософська дисципліна, об'єктами вивчення якої є моральні норми та система людських взаємин, які визначаються традиціями і звичаями.

Життя – сутнісна ознака процесів органічного світу та людського існування, що пов'язана зі здатністю до цілеспрямованого відтворення й саморегуляції.

Загальне – всеохопна категорія для означення визначеної множини предметів, явищ і процесів, що принципово тотожні в своїй основі.

Закон – стійкий, повторюваний, істотний зв'язок явищ, сторін та інших особливостей дійсності та пізнанні.

Зміст – внутрішній зв'язок елементів і процесів організованої певним чином системи матеріальних і духовних явищ.

Знання – форма засвоєння результатів пізнання, для якої характерне визнання їх істинності.

Знак – матеріальний, чуттєво сприйнятий предмет, подія або дія, що вказують на іншу річ, предмет, подію, дію. Знаки поділяються на мовні та немовні; останні, в свою чергу, поділяються на знаки-сигнали, знаки-копії, знаки-ознаки і т.п.

Ідеалізація – вид абстрагування, суть якої полягає в уявному конструюванні так званих ідеальних об'єктів, тобто об'єктів, які не існують у дійсності, але дослідження яких дозволяє значно спростити складні системи.

Ідеалізм – загальне позначення філософського напрямку, послідовники якого розуміють дух, свідомість, мислення, психічне як першооснову дійсності, а матерію, природу, матеріальні речі розглядають при цьому як похідні від духовного, від свідомого. Існують дві основні форми ідеалізму: об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний ідеалізм абсолютизує об'єктивний зміст свідомості, переважно її раціонально-логічну сторону, відстоює ідею первинності світового розуму, надлюдської, позасуб'єктної свідомості. Суб'єктивний ідеалізм абсолютизує ті чи інші сторони індивідуально-почуттєвого буття людини, індивідуальну свідомість, волю, емоції, відчуття тощо. Для суб'єктивного ідеаліста світ, дійсність є лише сукупністю почуттів.

Ідеальне – суб'єктивний образ об'єктивного світу, який виникає у процесі цілеспрямованої діяльності людини, і є одним з її моментів. Ідеальне протилежне матеріальному на кшталт відношення свідомість–матерія.

Ідеологія – сукупність ідей, теорій, принципів, що виражають усвідомлені соціальні інтереси, прагне представити особистий інтерес як загальний і подає ідеали, які не можуть бути повністю здійснені.

Ідея (грец idea - вигляд, образ, начало) - форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків і відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення.

Імператив – (лат. - владний, наказовий) - вимога, наказ, закон. У І. Канта - загальнозначуща моральна вимога на протипагу особистому принципу (максимі).

Індетермінізм (лат. - невизначений, необмежений) - філософське вчення, що заперечує об'єктивну зумовленість явищ природи, суспільства і людської психіки, необхідний і закономірний зв'язок між ними.

Індивід – конкретний представник людського роду.

Індивідуальний – особистий, властивий лише даному індивідууму; розрахований на одну особу; поширений на кожного зокрема.

Індукція – один із методів наукового дослідження. Індуктивний висновок – це рух знання від одиничних стверджень до загальних положень. Індукція розв'язана з дедукцією, вони доповнюють одна одну.

Інстинкт – сукупність поведінкових актів організму, спрямованих на збереження життєвих функцій будь-якої істоти і виду в цілому; чуття, несвідоме спонукання до чого-небудь.

Інтелект – розум, здатність до мислення, особливо до вищих його форм.

Інтерпретація – тлумачення, пояснення, розкриття смислу чого-небудь.

Інтуїція (лат. intuitio, від intueor - уважно дивлюсь) – здогад, проникливість, які ґрунтуються на попередньому досвіді; у філософії – безпосереднє осягнення істини без наукового досвіду й логічних умовиводів.

Іронія (грец - удаване незнання, прихований глум) -естетична категорія, яка означає, що в зовні позитивну оцінку явища вкладено зміст, протилежний безпосередньо висловленому чи вираженому. Іронія Сократа - філософський принцип пошуку істини через сумнів.

Ірраціоналізм (лат. irrationalis - нерозумний, несвідомий) – філософське вчення, згідно з яким розумові як основному видові пізнання протиставляються інстинкт, віра, інтуїція.

Існування- 1) синонім буття; 2) буття, в якому виявляється сутність (не просто бути, а існувати); 3) центральне поняття філософії екзистенціалізму.

Істина – вірно, адекватне відбиття дійсності в думці.

Істина абсолютна – повне і вичерпне знання про дійсність, ґносеологічний ідеал.

Капіталізм – суспільний лад, основою якого є всеохопне товарне виробництво і самозростання капіталу.

Картезіанство- вчення французького філософа, математика Р. Декарта (латинізоване ім'я Cartesius - Картезій, звідси і назва).

Категоричний імператив – категорія філософії І. Канта, що позначає належну поведінку людини, відповідно до свободи волі й загальних вимог.

Категорія – у філософії найбільш загальні, ґрунтовні поняття, що відображають найістотніші, закономірні зв'язки та відносини реальної дійсності та пізнання.

Космос – Всесвіт, структурно організований і впорядкований світ як ціле.

Креационізм (лат. creatio - створення) - ідеалістичний напрям у біології, який стверджує, що виникнення всіх форм життя є наслідком божественного творіння.

Критерій (грец. kriterion - засіб судження) - мірило достовірності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності.

Культура – специфічний засіб організації та розвитку людської життєдіяльності, що представлена в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі суспільних норм і закладів, в духовних цінностях, в сукупності стосунків людей до природи, між собою та до самих себе.

Логіка – філософська наука про мислення, його закони, форми, прийоми та правила, застосування яких дозволяє в процесі пізнання досягти об'єктивної істини і взємопорозуміння сторін. Сьогодні відомі формальна, діалектична, математична, символічна логіки. Поняття „логіка” вживається також для позначення необхідного зв'язку предметів та явищ світу – “логіка речей”, логіка мікросвіту, логіка подій тощо.

Логос – термін давньогрецької філософії, що вживався у значеннях "слово", "смісл", "порядок", "закон", "розум" і розумівся як об'єктивна закономірність.

Людина – вищий ступінь космічно-органічного життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури.

Магія – (грец. mageia - ворожба, чаклунство) - різновид ранніх релігійних вірувань і чаклунських дій, за допомогою яких людина первісного суспільства намагалася примусити уявні надприродні сили (фетишів, духів тощо) певним чином втрутитися в її життя.

Масвтика (повивальна майстерність) - пізнавальний метод, що його виробив Сократ, який порівнював свою діяльність, що допомагає народженню істини, з мистецтвом повитухи (акушерки).

Макрокосм, Макрокосмос – світ(космос), Всесвіт.

Максима (лат. maxima - основне правило, принцип) -узагальнююче правило, зразок.

Матеріалізм – філософський напрям, який вважає, що світ за своєю природою матеріальний, що матерія існує сама по собі, поза й незалежно від свідомості, що матерія, буття є первинним, а свідомість, мислення – вторинним, похідним, а світ і його закономірності пізнаванні.

Матерія – фундаментальна філософська категорія, що означає спільну нестворювану і незнищенну основа всіх речей, їх змін і форм, що здійснюється самочинно поза людською свідомістю. З початку ХХ ст. використовують філософське визначення матерії як категорії для позначення об'єктивної реальності, тобто того, що існує поза нашою свідомістю.

Медитація (лат. meditatio - розмірковування) - розумова дія, спрямована на приведення психіки людини в стан поглибленого зосередження.

Метафізика. Це поняття має ряд значень. В історії філософії термін метафізика вживали як синонім філософії. Метафізика – це метод мислення, що розглядає речі та процеси відокремлено, поза їх загального зв'язку, розуміючи

розвиток однобічно, спрощено, як кількісне накопичення, монотонний рух по колу на кшталт „Немає нічого нового під Місяцем”.

Метод – сукупність заходів та операцій практичних та теоретичних дій людини, спрямованих на пізнання об’єкта; в науці – це засіб одержання нових результатів пізнання. Вибір методу залежить від досліджуваного об’єкта і повинен відповідати сутності об’єкту. Методи пізнання поділяються на всезагальні, загальні для ряду наук, та часткові, що застосовуються лише в одній науці.

Методологія – (від метод і грец. логос - вчення) - 1) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності; 2) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці.

Механіцизм – однобічний метод пізнання, що ґрунтується на визнанні механічного руху як єдиного способу існування її змін; зведення більш складних матеріальних утворень до простих елементів.

Мислення – активний процес відображення за допомогою абстракції суті речей та процесів дійсності. Вища форма цілеспрямованого й узагальненого пізнання суб’єктом істотних зв’язків і відносин між предметами і явищами, а також у творенні нових ідей і програмуванні дій. Здібність до мислення формувалася в процесі постановки та рішення практичних та теоретичних проблем.

Міра – філософська категорія, що виражає єдність кількісних та якісних характеристик об’єкта; межа, порушення якої призводить до зміни об’єкта.

Міркування – послідовне викладення суджень або умовиводів.

Міф – історично перша форма світоглядного відображення світу, що ґрунтується на оповідях і переказах і характеризується синкретичною єдністю художньо-образного, морального та пізнавального і практичного освоєння дійсності

Міфологія – одна з ранніх форм світогляду; засіб розуміння природної та суспільної дійсності на ранніх стадіях історичного буття. Міфологічному мисленню властиві особливе сприйняття суб’єкта та об’єкта, предмета та знака, речі та слова, істоти та її імені, простору та часу, відносин, походження та суті тощо. Міфи стверджували прийнятну для свого часу систему цінностей, підтримували та санкціонували певні норми поведінки. Уже на ранніх стадіях розвитку міфологія містила в собі в нерозчленованому (синкретичному) вигляді всі такі форми суспільної свідомості: релігію, мистецтво, науку, мораль, філософію тощо.

Мова – система знаків, яка служить позначенню предметів та процесів дійсності, для людського спілкування, обміну думок. Мова невідривно пов’язана з мисленням, є матеріальної оболонкою думок. Мова є засобом фіксації, накопичення, зберігання, створення та передачі соціальної інформації, що складає необхідну умову прогресу пізнання. Поряд з природними мовами створюється штучні мови, необхідні для досягнення точності, однозначності в передачі інформації.

Моделювання – спосіб дослідження об’єктів пізнання шляхом вивчення їх моделей.

Модель – у методології науки аналог певного фрагмента природної чи соціальної реальності; виступає в дослідженні як заміник або представник предмета, явища системи. Це умовний образ чи зразок якого-небудь об'єкта або системи об'єктів. Важливою особливістю, моделі є аналогічність, подібність, рівність, схожість, тотожність її в якому-небудь відношенні з оригіналом.

Моделювання – метод дослідження об'єктів пізнання на їх моделях; побудова та вивчення моделей реально існуючих речей та явищ. За характером моделей виділяються предметне та знакове інформаційне моделювання.

Модернізм – світоглядно-мистецький напрям ХХ ст., що ґрунтується на запереченні методів, зразків, норм класичного мистецтва, утвердженні суб'єктивізму і формалізму.

Модус (лат. *modus* - міра, спосіб) - властивість предмета, притаманна йому лише в деяких станах, на відміну від атрибута - невід'ємної властивості предмета у всіх його станах.

Можливість – філософська категорія, що виражає імовірну тенденцію виникнення предмета.

Монада (грец. *monas* - одиниця, неподільне) – у деяких філософських системах найпростіша неподільна замкнена єдність, першооснова.

Монізм – філософське вчення, що за першооснову буття бере один першопочаток – або матерію, або дух.

Монізм – метод розглядання різноманітності явищ світу з позицій визнання якої-небудь однієї, єдиної основи. Відрізняють ідеалістичний та матеріалістичний монізм.

Мораль – система поглядів і уявлень, сукупність норм і правил, які визначають поведінку людей, їхні обов'язки стосовно суспільства і одне одного.

Моральна свідомість – форма суспільної свідомості, що ґрунтується на усталеній системі моральних норм, оцінок і принципів і відображає моральні відносини.

Натурфілософія (лат. *natura* - природа і філософія) – філософія природи, уможливає тлумачення природи, яке розглядається в її цілісності. Натурфілософія є історично ранньою формою філософії.

Наука – сфера суспільної діяльності людини, функцією якої є вироблення та теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Поняття науки містить як процес отримання нового знання, так і наслідок цієї діяльності – суму одержаних на даний час знань, що створюють в сукупності наукову картину світу.

Науково-технічний прогрес – цілісний взаємозумовлений поступ науки і техніки, що ґрунтується на широкому пізнанні та застосуванні зовнішніх сил і закономірностей природи.

Необхідність – фундаментальна філософська категорія, що визначає внутрішній стійкий зв'язок явищ та об'єктів, який обумовлений попереднім їх розвитком та всією сукупністю наявних умов їх існування.

Неоплатонізм - містичний та ідеалістичний напрям у філософії, що виник у III—V ст. н. е. в Римській імперії. На основі платонізму намагався поєднати різні системи античної філософії.

Неопозитивізм – філософська течія XX ст., представники якої вбачали завдання філософії в аналізі мовних форм знання. Віденський гурток (М.Шлік, Р.Карнап, Нейрат) зводив філософію до логічного аналізу мови науки, спираючись на принцип верифікації. У руслі аналітичної філософії, частиною якої є лінгвістична філософія (Мур, Л.Вітгенштейн), об'єктом аналізу стала природна мова. Відтак, неопозитивісти вважали, що філософські проблеми виникають внаслідок неправильного вживання мови.

Неотомізм – течія сучасної католицької філософії, яка ґрунтується на вченні Фоми Аквінського про принцип гармонії віри та розуму (Маритен, Жильсон). Тут стверджують нерозривний взаємозв'язок теології, одкровення, раціонального богослов'я та метафізики.

Несвідоме – термін психології для позначення сфери психічної діяльності, яка не бере участі у свідомому ставленні людини до світу і проявляється через інтуїцію, мимовільний спогад, гіпнотичний стан, сновидіння тощо.

Нескінченне – категорія, що виражає невідривно пов'язані між собою протилежні сторони об'єктивного світу, необмежену множину просторових структур світу, принципіву незамкненість всіх матеріальних систем, нестворюваність та незнищуваність світу, вічність його буття, кількісну невичерпаність явищ світу, нескінченну багатоманітність його властивостей, взаємозв'язків форм буття та тенденцій розвитку.

Нігілізм – світоглядно-філософська позиція, що ґрунтується на запереченні культурних цінностей, релігійних і моральних норм, історичного минулого.

Ніцшеанство – філософська течія, в основі якої лежать ідеї Ф. Ніцше "про переоцінку всіх цінностей" європейської духовної культури і звернення до ірраціоналізму і суб'єктивізму.

Номіналізм – філософське вчення доби схоластики, прибічники якого стверджують, що реальними є лише одиничні, індивідуальні речі, а універсалії (загальні поняття) є лише імена речей. Відтак, імена існують не в дійсності, а лише в мисленні.

Ноосфера – оболонка Землі, що охоплена розумною діяльністю людини.

Об'єкт – конкретна річ, явище або процес, на які спрямована пізнавальна активність суб'єкта.

Об'єктивна істина – в теорії пізнання такий зміст людських знань, який не залежить від волі та бажань суб'єкта.

Об'єктивний – такий, що існує поза свідомістю та незалежно від неї; *о. реальність* – матеріальний світ у всій його багатогранності, все, що існує насправді незалежно від людської свідомості; безсторонній, неупереджений, такий, що відповідає дійсності.

Об'єктивний ідеалізм – один із напрямів філософії, що визнає первинність духу (ідеї) щодо матеріального світу.

Образ – виникає як узагальнення різноманіття існуючих схожих предметів, людей, явищ тощо. Найбільш поширене поняття художнього образу.

Онтологія – вчення про буття і розділ філософії, що вивчає ґрунтовні принципи буття, найбільш загальні сутності та категорії сутності.

Особистість – людський індивід в аспекті його соціально-культурних якостей, що формуються у процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Особистість – стала система соціально значущих рис, які характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства.

Пантеїзм (грец. усе і Бог) - філософсько-релігійне вчення, за яким Бог є безособовим началом, розлитим по всій природі, тотожним з нею або з її субстанцією.

Парадигма (грец. paradeigma - приклад, взірець) - поняття, яке використовували в історії філософії і культури для характеристики примату ідеального над матеріальним.

Патристика (лат. pater - батько) - один з провідних напрямів ідеології в епоху середньовіччя, що мав на меті тлумачення біблійних текстів, питань теології тощо.

Персоналізм (лат. personalis - особистий) – теїстичний напрям сучасної західної філософії, прибічники якого визнають особистість первиною творчою дійсністю та вищою духовною цінністю, а увесь світ виявленням верховної особистості – Бога.

Підсвідоме – це поняття, яке визначає факт належності людині вчинків і дій, що здійснюються автоматично, рефлексивно (їх причина лежить поза межами свідомості), а також уві сні, під гіпнозом, у стані сильного сп'яніння.

Пізнання – процес цілеспрямованого активного відображення світу в свідомості, процес отримання знань про властивості, закони дійсності. Це процес ідеального засвоєння світу.

Плюралізм – філософська позиція, згідно якої існує декілька чи певна множина незалежних концепцій дійсності, що не зводяться одна до іншої та розглядаються як рівноправні.

Позитивізм – філософський напрям, прибічники якого розглядають позитивне знання, як знання, що продукують природничі та спеціальні науки. Заперечують філософію як науку, визначаючи за нею лише функцію узагальнення знання конкретних наук.

Поняття – форма логічного мислення, що узагальнює повторюване і суттєве в речах та явищах, фіксує певні загальні властивості предметів дійсності.

Постмодернізм – сукупне визначення тенденцій і процесів, що намітилися в культурній самосвідомості розвинутих країн Заходу в останні два десятиліття. Постмодернізм виступає як характеристика певного менталітету, певного способу світосприйняття (значною мірою суб'єктивованого та релятивізованого), а також як певне світовідчуття й оцінка пізнавальних можливостей людини, її місця та ролі в навколишньому світі.

Постпозитивізм (лат. post - після і позитивізм) - течія в сучасній західній філософії науки, що склалася в 60-70-х роках ХХ ст. як спроба подолати деякі найбільш одіозні недоліки неопозитивізму.

Прагматизм – філософський напрям, що виник у США в 1870-х роках. Прибічники його досліджували механізм діяльності як основної форми життя, інтерпретуючи пізнання як перехід від сумніву до віри. Віру тут розуміють як готовність чи звичку діяти визначеним засобом, а істину – як успіх, як корисність ідеї для досягнення мети.

Практика – сукупна цілеспрямована соціальна діяльність людства в його історичному розвитку, що містить такі моменти, як потребу, мету, мотив, цільову діяльність, засоби досягнення цілі, результат. Практика становить загальну основу, рушійну силу розвитку людського суспільства та пізнання, а однією з її форм є технічна діяльність.

Праця – цілеспрямована діяльність людини, у процесі якої вона за допомогою засобів праці впливає на навколишнє середовище з метою задоволення своїх потреб.

Предмет – те, що вилучене із світу об'єктів у ході пізнання чи практичної діяльності.

Природа – це важлива категорія, що, насамперед, визначає невідворотність відтворення і збільшення існуючого у певних межах, а тому природа – це **при-рід**. У широкому розумінні – це все суще, увесь світ у різноманітті його форм і проявів.

Причина – філософська категорія, яке визначає певні особливості існування явищ, дія яких спричиняє, визначає або створює інше явище.

Провіденціалізм (лат. providentia - передбачення, провидіння) - теологічне розуміння причин суспільних подій як прояву волі Бога, а їх сенсу - як наперед визначеного наміру Бога

Простір – форма буття матерії, що характеризується такими властивостями як протяжність, структура, взаємодія, упорядкованість, зв'язок явищ.

Протилежності – це взаємопов'язані сторони єдиного, які одночасно покладають і виключають одна одну, знаходяться у відношенні єдності та боротьби.

Психіка – поняття філософії та психології яке, означає активність живих організмів, здатних завдяки високій організації нервової системи до відповідних рухових реакцій. Психіка людини охоплює як підсвідомі, так і свідомі процеси, включаючи особисті емоційні, вольові та ментальні характеристики.

Психоаналіз - одна з теоретичних засад фрейдизму, загальна теорія і метод лікування нервових і психічних захворювань, запропоновані З. Фрейдом в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.

Раціоналізм (лат. rationalis - розумний, від ratio -розум) - 1) у широкому розумінні - філософський напрям, що протиставляє містици, теології, ірраціоналізмові переконання у здатності людського розуму пізнавати закони розвитку природи і суспільства; 2) напрям у теорії пізнання, який, на противагу

сенсуалізму (емпіризму), вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання розум (теоретичне мислення).

Редукція – прийом мислення, що стверджує можливість зведення одних явищ до інших, значущих для даної системи.

Релятивізм (лат. *relativus* - відносний) - 1) принцип відносності людських знань; 2) суб'єктивно-ідеалістичне вчення, яке абсолютизує відносність людських знань, заперечує моменти абсолютно істинного в них і на цій підставі заперечує об'єктивну істину, пізнаваність світу.

Рефлексія – (лат. *reflexio* - обернення назад, відображення) - термін для позначення такої риси людського пізнання, як дослідження самого пізнавального акту, діяльності самопізнання, що дає змогу розкрити специфіку духовного світу людини.

Розвиток – спрямована закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. У результаті розвитку виникає якісно новий стан об'єкта.

Рух – одне з фундаментальних понять філософії та науки, що характеризують спосіб існування явищ світу, вказуючи на їхню внутрішню активність та взаємодію з іншими явищами. Рух характеризує всі зміни, які відбуваються з предметами та явищами світу.

Свідомість – фундаментальна філософська категорія, яка означає властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільство, вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії. В різних філософських системах свідомість розглядають як субстанцію або основу буття; як властивість високоорганізованої матерії, вищу ідеальну форму відображення та духовного освоєння світу. Свідомість існує у двох формах як індивідуальна та суспільна.

Світогляд – це систематизований комплекс уявлень, оцінок та установок людини, що забезпечують цілісне бачення та усвідомлення світу і місця в ньому людини разом з життєвими позиціями, програмами та іншими спонуками поведінки, активного діяння взагалі.

Свобода – спроможність і можливість Людини діяти відповідно до своїх інтересів та цілей в умовах наявності вибору. Свобода пов'язана з відповідальністю людини за свої дії та інше. Свобода без відповідальності перетворюється у свавілля.

Свобода волі - один з аспектів свободи, в якому розкривається здатність людини приймати рішення зі знанням справи, панувати над собою.

Секуляризація (лат. *saecularis* - мирський, світський) - процес звільнення всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства від впливу релігії.

Сенс життя – притаманне людині регулятивне поняття, система знань і оцінок, яка виправдовує та тлумачить певні моральні норми та цінності, визначає напрями доцільної діяльності індивіда.

Сенсуалізм (лат. *sensualis* - чуттєвий, від *sensus* - почуття, відчуття) - напрям у теорії пізнання, який визнає відчуття єдиним джерелом знань. Протилежний раціоналізму.

Синергетика (грец. *sinergia* - спільна дія) - науковий напрям, який досліджує процеси самоорганізації в природних, соціальних і когнітивних системах.

Скептицизм (грец. *skeptikos* - недовірливий, той, хто досліджує) - філософське вчення, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об'єктивного світу.

Соліпсизм (лат. *solus* - один, єдиний та *ipse* - сам) - крайня форма суб'єктивного ідеалізму, згідно з якою єдиною реальністю є свідомість суб'єкта, його «Я», а об'єктивна дійсність - продукт свідомості.

Соціальна роль – відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людей залежно від їх статусу або позиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин. Засвоєння соціальних ролей – важлива складова процесу соціалізації особистості, обов'язкова умова вростання в суспільство людей, собі подібних.

Спокій – здатність матеріальних систем, процесів знаходитись в сталому рівноважному стану: збереження речами їх якості. Спокій – це одна із сторін руху, тому рух можливо визначити як єдність сталості та мінливості.

Спостереження – цілеспрямоване вивчення та реєстрація властивостей та зв'язків об'єкту, що спирається в основному на такі чуттєві здібності людини, як відчуття, сприйняття, уявлення. У процесі спостереження ми одержуємо знання про зовнішні сторони, властивості, ознаки об'єкта, який розглядається.

Сприйняття – процес відображення дійсності у формі чуттєвого образу об'єкта. Сприйняття дає цілісну інформацію про об'єкт, який діє безпосередньо на декілька органів чуттів, синтезуючи окремі почуття.

Субстанція – одне з фундаментальних понять онтології, що дозволяє зводити чуттєву множинність та мінливість властивостей до чогось постійного та самостійно існуючого.

Суб'єкт (лат. *subjectum* - те, що лежить в основі) - носій певного роду діяльності; у теорії пізнання -свідома істота, що пізнає.

Суб'єктивне - те, що властиве суб'єктові, визначається його діяльністю; психічна, духовна діяльність людини як суб'єкта; знання і переживання суб'єктом самого себе; індивідуальність пізнання різних людей.

Сублімація (лат. *sublimo* - високо піднімаю, підношу) -одне з основних понять теорії психоаналізу, особливий вид відхилення інстинктів від притаманної їм спрямованості і переключення їх енергії на досягнення соціальних і культурних цілей.

Субстанція (лат. *substantia* - сутність) - філософська категорія для позначення кінцевої основи всієї різноманітності явищ природи та історії, якою є саморух матерії.

Суперечність – це відношення протилежностей як сторін єдиного цілого, момент в розвитку відношень між протилежностями, їх загострення.

Схоластика (грец. *schole* - вчена бесіда, школа) - тип середньовічної філософії, цілком підпорядкованої релігії. Мала на меті обґрунтування, систематизацію і захист теології за допомогою раціоналістичних засобів.

Сцієнтизм та антисцієнтизм (лат. scientia - знання, наука) - філософсько-світоглядні орієнтації ХХ ст. Сцієнтизм орієнтується перш за все на результати та методи природничих та технічних наук і вірить в їх здатність вирішити також і всі соціальні проблеми. Антисцієнтизм – це песимістичний погляд на здатність науки та техніки забезпечити соціальний прогрес; критикує саму ідею науково-технічного прогресу людства.

Табу (полінезійське) - категорична заборона певних дій, порушення якої нібито неминуче призводить до тяжкої кари.

Теїзм (грец. Theos - Бог) - релігійний світогляд, в основі якого лежить розуміння Бога як особи, що створила світ і втручається в його події.

Теологія (грец. Theos - Бог і ...логія), богослов'я - вчення про Бога, побудоване на основі логіко-схоластичних тлумачень Святого письма. Теологія виступає догматичним обґрунтуванням, «теоретичним» змістом, серцевиною релігії.

Теорія (від грец. розглядаю, досліджую) - 1. Система поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення будь-якого явища. 2. Вища, розвинена форма організації наукового знання, яка дає цілісно уявлення про закономірності та істотні зв'язки певних галузей дійсності – об'єктів даної теорії.

Технократія – поняття, що означає політичну владу технічних спеціалістів на основі наукового знання.

Томізм (лат. Thomas - Фома) - напрям філософії католицизму, заснований на вченні Томи Аквінського.

Тотемізм (алгонкінське ототем - його рід) - форма родової суспільної самосвідомості, для якої характерна віра в спільне походження і кровну спорідненість між певною родовою групою людей і певним видом тварин, рослин, рідше - тим чи іншим предметом або явищем природи.

Тотожність - рівність деяких предметів, збіг усіх їхніх властивостей, що дає змогу розглядати їх як один і той самий предмет.

Трансцендентальний - той, що зумовлює можливість пізнання.

Трансцендентний - той, що лежить поза межами свідомості й пізнання.

Умозріння – спосіб теоретичного осягнення істини, що базується на абстрактних логічних побудовах.

Універсалії (лат. universalis - загальний) - філософський термін, який вживався для позначення загальних понять (стіл, люди) на відміну від одиничних (конкретний стіл, конкретна людина). Широко використовувався в середньовічній схоластиці.

Універсум (лат. universum — світ, всесвіт) - філософський термін для позначення об'єктивного світу як цілісності, що перебуває в постійному саморусі й кожна частина якої є ланкою в нескінченному ланцюгу розвитку матерії.

Утопія (грец. букв, неіснуюче місце) - термін, яким позначають ідеальні, науково необґрунтовані проекти вірцевого суспільного устрою.

Уявлення – відтворення образу предмета у свідомості, без безпосередньої взаємодії з ним, але на основі попереднього чуттєвого досвіду.

Факт – у звичайному розумінні – це дійсна подія, випадок. Факт науковий – на емпіричному рівні начало пізнання, щось безпосередньо дане, зафіксоване приборами чи органами чуття. Факт науковий на теоретичному рівні – елемент системи знань, невіддільний від мови опису, виражений у знаковій формі.

Фаталізм (лат. *fatalis* - визначений долею) - концепція, за якою хід подій у природі, суспільстві, житті кожної людини наперед визначено Богом, його волею.

Феномен та Ноумен (грец. *phainomenon* - те, що з'являється). Феномен - це явище, що дане нам у досвіді, в актах чуттєвого сприйняття. Ноумен – це те, що лежить за межами почуттів, щось умоглядне, мислиме абстрактно.

Феноменологія – напрям в західній філософії та культурі ХХ ст., заснований Едмундом Гуссерлем. Центральне у феноменології – це ідея та вчення про час, що дозволяє досліджувати утворення чистого смислу, очищеного від міфологічних, наукових, ідеологічних, повсякденно-побутових установок, схем. Свідомість для Гуссерля по суті непередметна і не може бути уявлена як об'єкт, що визначається причинно чи функціонально та знаходить себе як направленість на предмет, як буття усвідомленості. Це виражається у різниці значення та предмета, значення та знака, значення та образу. Час у феноменології виступає як основа співпадання феномена та його опису.

Філософія (любов до мудрості) – особлива форма суспільної свідомості, система найбільш загальних понять про дійсність, про універсальні властивості та процеси світу, теоретична форма світогляду.

Філософія життя – напрям у західній філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ф.Ніцше, А.Бергсон та їх прибічники звернулись до дослідження життя як первинної реальності в її цілісності й неподільності на матерію та дух, буття та свідомість, оскільки поняття “життя” – багатозначне і його можна розуміти в біологічному, культурно-історичному та духовному аспектах.

Флуктуація (лат. *fluctuation* - хитання) - випадкові відхилення від простежуваних середніх значень фізичних величин, які характеризують систему, що складається з великої кількості елементів і підлягає не динамічним, а статистичним законам.

Функціоналізм - один з компонентів системного підходу, суть якого полягає у виявленні функцій окремих елементів і підходів певного соціального утворення.

Футурологія (лат. - майбутнє і логія) - галузь наукових знань, що охоплює перспективи розвитку соціальних процесів; вчення про майбутнє.

Фрейдизм – загальна назва шкіл, що застосовуються психологічне вчення Фрейда для пояснення явищ культури, творчості, суспільної діяльності. Фрейдизм слід відрізняти від психоаналізу як конкретного методу вивчення підсвідомих психічних процесів.

Цінність – соціально і культурно значущі для людини явища та речі світу.

Ціннісна орієнтація – утворення ідейного плану, який має організуючий, регулюючий та направляючий характер, включає когнітивний, емоційний та

поведінковий компоненти. Вона є одним із фундаментальних компонентів менталітету, який розкриває багатство складових людської більшості.

Цивілізація (лат. - громадянський, державний) - 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; 3) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (наприклад, антична цивілізація, римська цивілізація). Термін запровадив В. Р. Мірабо (1757 р.).

Цинізм (вчення античної школи кініків, Діоген) - презирливе ставлення до культури суспільства, до його духовних і особливо моральних цінностей та загальноприйнятих норм поведінки; безсоромність.

Час – основна форма існування матеріальних явищ, яка характеризує їх послідовність, змінюваність одне одним, відокремленість різних стадій розвитку, тривалість процесів. Час має безповоротну направленість від минулого через сучасне до майбутнього.

Штучний інтелект – фрагмент реальності, що виник внаслідок людської діяльності як спроба моделювання і відтворення здатності людини мислити. Нині однією з поширених форм втіленої ідеї виступає персональний комп'ютер та система комп'ютерів, об'єднаних в Інтернет.